

drista mig till att våga påstå att få byggnader idag har en så entusiastisk skara anhängare som dessa gamla tankställen. Tjusningen med bensinstationen misstänker jag ligger i att anhängarna ser sig som ”upptäckare” och gärna frammålar en bild av sig själva som några som slår underifrån, som inte ingår i etablissemanget. Det är en icke oväsentlig del av den berättelse man vill förmedla.

Niklas Ingmarsson, Lund

Signe Bremer: *Kroppslinjer: Kön, transsexualism och kropp i berättelser om könskorrigering*. Makadam, Göteborg/Stockholm 2011. 251 s. Eng. summary. ISBN 978-91-7061-099-8.

Transsexuella är en kategori som inom medicinsk forskning, psykiatri och queerteori huvudsakligen fått gå forskarens ärenden. Inom queerteori har t.ex. drag varit älsklingsexemplet i kritiken mot den feministiska uppdelningen i biologiskt kön och socialt genus. I Signe Bremers avhandling *Kroppslinjer* har transsexuella som studieobjekt däremot kommit till sin egen rätt. Utöver att vara ett viktigt bidrag till (medicinsk) etnologi är avhandlingen därför ett viktigt bidrag till transgendiforskningen, en forskning som har det upplevda i fokus och som återkopplar till de människor och liv som analyseras.

Den analytiska titeln *Kroppslinjer* åtföljs av den informativa undertiteln *Kön, transsexualism och kropp i berättelser om könskorrigering*. Avhandlingen handlar alltså om ”kön”, ”transsexualism” och ”kropp” och det empiriska materialet avgränsar sig till ”berättelser om könskorrigering”. Syftet är ”dels att undersöka görandet och utmanandet av kropp och personskap i transsexuella personers berättelser om könskorrigering, dels att undersöka vad dessa berättelser säger om de villkor genom vilka kroppar blir begripliga och känns igen som möjliga personer” (s. 15–16). På det här sättet hoppas Bremer bidra till en ökad kunskap om en specifik patientgrupps möten med ett av den svenska psykiatrins områden för specialistvård, något hon lyckas mycket väl med.

Det är en mycket estetiskt genomtänkt avhandling, som Bremer disponerat över åtta kapitel. Efter ett inledningskapitel följer: 2) Att kunskapa om kroppar, 3) Att vänta, 4) Att kvalificeras, 5) Att passera, 6) Att nät-verka, 7) Att fastställas. Som framgår är kapitlet tematiskt samlade under att-sats-rubriker. Rubrikerna är välfunna och analytiskt förtydligande. Verbformen

sammanfaller bra med såväl syftesformuleringens fokus på görande som den teoretiska ansatsens utgångspunkt i idéer om performativitet. Till sist kommer ett uppsamlade avslutningskapitel och därefter följer en föredömlig förteckning över materialet.

I inledningen sätts läsaren koncist och pedagogiskt in i studieobjektets specifika kontext: Berättelser om könskorrigering utspelar sig inom ramen för lagens, sjukvårdens och den allmänna sjukförsäkringens domän. Till situationen hör också att lagen kräver att det ska ha gått tid, ca två år, och den är indelad i två faser. I första fasen ska patienten igenom en diagnostiseringsprocess som fastställer huruvida man är transsexuell och *inte* intersexuell, schizofren, har könsidentitetsstörning utan närmare specifikation, är effeminerat homosexuell eller ägnar sig åt fetischistisk transvestism. Om man lyckats vara övertygande så ges efter ca ett år diagnosen transsexualism. Med diagnosen följer könskonträra hormoner och kanske laserborttagning av hår, röstträning för ts-kvinnor och borttagning av bröst för ts-män. Därefter provas man ytterligare i sin beständighet och övertygelse av tid och efter ett års ”real life experience” är utredningen klar. Men lagen kräver också att ts-personen är myndig, svensk, ogift samt att personen är infertil, dvs. man måste ha avlägsnat könskörtlarna. Sådana är lagens villkor för könskorrigering under avhandlingens undersökningsperiod.

I det andra kapitlet, Att kunskapa, sätts studien in i sitt forskningsmässiga och teoretiska sammanhang. Läsaren blir här informerad om hur vi ska förstå studieobjektet och hur Bremer därmed har gått tillväga. Bremer använder sig huvudsakligen av Judith Butlers teori om materialiseringsprocesser i termer av performativitet och Sara Ahmeds utarbetande av performativitetsbegreppet ”i och genom världen”. Viktiga begrepp för analysen av den levda erfarenheten är *bekvämlighet*, *hemmahörande* och fenomenologins *orientering*. Orienteringens riktadhet, som kan sägas vara avhandlingens centrala heuristiska redskap, skriver Bremer om i termer av *linjer*. Med linjebegreppet hoppas hon bättre komma åt subjektets rumsliga dimension. Också normbegreppet omformuleras på detta sätt. Istället för *heteronormativitet*, ytterligare ett central begrepp, skriver hon t.ex. den rätta linjen. Det är inom linjerna som subjektet erhåller *begriplighet*.

I tillägg till Butler och Ahmed, för att bättre kunna ta fasta på hur en specifik kropp som kött, ben, osv., medverkar i görandet av kön, inspireras Bremer också av s.k. materiell feminism och kvantfysikern Karen Barad.

Det märks, hela avhandlingen igenom, att Bremer besitter en gedigen kunskap om sitt studieobjekt och fält. Hon har även ägnat sig åt transpolitisk aktivism och avhandlingen ska också förstås som en del av denna aktivism. Mer konkret bygger Bremers analys på utvalt material från tre s.k. transitionsbloggar, några presentationstexter från internetbaserade forum med tema transsexualism, två informanternas längre reflekterande texter och tjugosju semistrukturerade djupintervjuer. Till antalet rör det sig om arton informanter mellan tjugo och femtio år. Av dessa identifierar sig en person som queer, åtta som kvinnor och tio som män. Urvalet och avgränsningen har gjorts utifrån kriteriet att informanterna ska befinna sig i någon av ts-vårdens olika faser. Fokus i intervjuerna har varit riktat mot den könskorrigering vardagen och mötet med ts-vården. Den tematisering som uppstått vid bearbetningen av materialet och som ligger till grund för kapitelrubrikerna kommer framförallt från de tjugosju intervjuerna.

Ett sådant dominerande tema som karakteriserar transsexuellas berättelser om könskorrigering är väntan. I kapitel tre, Att vänta, får läsaren följa den ca tvååriga tvingande väntan som utredningen kräver, en väntan som också karakteriseras av ovisshet. Kommer man att få det man väntar på eller inte? Kvalificerar man sig? Vi får ta del av det oerhört sårbara och utsatta i att leva i väntan på att "livet ska börja" och höra Liams desperata formulering om att vilja bort från "pausknappen" (s. 81). Bremer konstaterar, väl förankrad i de intervjuades berättelser, att könsutredningens tidsförlopp ofta upplevs som mer plågsamt än den transsexuella kroppsligheten i sig. Däremot finns det i exemplet ovan, avhandlingen igenom, en otydlighet i huruvida exemplen exemplifierar eller om de representerar, med en slagsida åt att de snarare görs representativa. Problemet är dock inte den s.k. representationstanken och dess essentialiserande aspekt, utan *vad* den kvalitativa forskningens utsagor säger något om.

I väntans tid finns det dock också glädje. I utredningens andra fas kommer nämligen den förändring hormonerna för med sig och de medför en rörelse i "rätt" riktning. Hormonerna utgör en "uträtande anordning" (s. 82), alltså ett slags skruvstäd som bänder ut en i enlighet med den rätta linjen. Den queera kroppen inrättas därmed i ledet och Bremer klagör den dubbelbottnade problematik som inryms här: Hormonbehandlingen har en både uträtande (in/underordnande) och upprättande (erkännande) effekt.

Kapitel 4, Att kvalificeras, övergår till att närmare

undersöka hur det är man förväntas vara för att få vara med hela vägen. Bremer lyfter här fram en lika viktig som självklar och djupt problematisk aspekt i utredningsproceduren. Utredarna (att döma av informanternas utsagor) bedömer inte bara personens avsikt och psykiska förmåga att klara av en könskorrigering. De bedömer även patientens behov utifrån huruvida personen "passar" som det kön den anser sig vara. Utredarna agerar således utifrån inte bara en tvåkönsmodell, utan dessutom utifrån normerande ideal såväl vad det gäller anatomiska egenskaper, som kläder, hur man för sig och rör sig osv. En intressant konsekvens som hänger samman med normativa föreställningar om manligt och kvinnligt är att en första uppgift för utredarna blir att försäkra sig om att önskan om könskorrigering inte bottnar i sexuella fantasier om att iscensätta den kvinnliga könsrollen, dvs. diagnosen "fetischistisk transvestism". Symptomatiskt finns inte ens diskvalifikationen för ts-män. Hur kategorin "effeminerat homosexuell" tillämpas går tyvärr Bremer inte in på.

Den lämpliga kroppen är dock inte bara villkorad av stereotypa föreställningar om kön. Den omfattar också föreställningen om en förväntad abjektion av könsorgan. Ger man inte uttryck för denna abjektion och en eventuell ambivalens inför avlägsnande av könsorgan diskvalificeras man av diagnosen "könsidentitetsstörning utan närmare specifikation".

Kapitel fem, Att Passera, fortsätter på temat passera och kvalificeras, men nu med det vardagliga könsgörandet i sikte. Även i vardagslivet ska man passera och kapitlet handlar om att i det egna livet på ett vardagligt och personligt plan passera och bli igenkänd som den könade person man menar sig vara.

Passerandets "passa in" handlar främst om att upphöra att sticka ut och Bremer lyfter fram det hårda arbete som ligger bakom denna mödosamt införskaffade passerbarhet. Det kan vara träning i att röra sig och föra sig, det kan vara speciell diet osv. och sakta bänds kroppen ut till att bli den eftertraktade, uträtade, upprättade, oqueera kroppen. Även det egna arbetet med att passera bygger huvudsakligen, uppmärksammar Bremer, på samma kroppsnormativa och idealiserade kroppstyper som de som bestämmer transsexuellas möjligheter att kvalificera sig för könskorrigering inom vården.

Läsaren får också följa berättelser om toalettbesök på krogen och in i omklädningsrum på badhus och får så inblickar i hur det också i vardagen är mycket som står på spel. Kampen för att passera står i relation till riskerna det innebär att inte göra det. En kropp som inte

passerar kan ge upphov till könspanik och av det följer ofta hotfulla stämningar och övergrepp. Men också den egna övervakningen kan vara nog så våldsam: Alice, t.ex., berättar om hur hon strängt och stressat övervakar sig själv och inte alltid passerar genom sitt eget nålsöga (s. 135).

Rubriken på kapitel sex är Att nät-verka och handlar om upprättandet av gemenskaper och nätverk med hjälp av internet. Här kan man komplettera ts-vårdens bristande psykosociala stöd. I vården är det nämligen en och samma person som diagnostiserar och som ska ge stöd. I praktiken innebär att man riskerar diskvalificera sig som transsexuell om man ger uttryck för eventuell ambivalens.

I nätforumen tar man inte bara hand om sig i relation till psykiatri och majoritetssamhället. Det är också här som rivaliserande meningar om transsexuell autenticitet kommer till uttryck och det är framför allt här som detta det fyller sin funktion som materialkategori i avhandlingen. Det är genom dessa forum Bremer kan ta del av andra meningar och åsikter än ”de för könskorrigering lämpliga” och där nya förhållningssätt och gemenskaper kan mobiliseras.

Det avslutande empiriska kapitlet, kapitel 7, har könsutredningens mål som tema och heter därefter – Att fastställas. Materialet utgörs av diskussionen i den offentliga debatten om transsexuell levnadsvillkor och som är en konsekvens av lagen om fastställelse (SFS 1972:119). Närmare bestämt gäller det kravet på sterilisering, dvs. att patienten ska sakna fortplantningsförmåga, och kravet på att patienten ska vara ogift. I fokus står konsekvenserna av det Bremer kallar fastställens dubbelhet – att bli erkänd på villkor av lidande – och hur detta erfars av enskilda transsexuella.

Bremers förklaring till lagens utformning är att staten upprätthåller principen om linjärt kön ”som det enda möjliga uttrycket för vad som uppfattas som ett godtagbart rättsligt subjekt” (s. 189). Med Foucault talar hon om det som biopolitisk reglering av familjeliv och konstaterar att detta är att betrakta som ett genushygieniskt reningsprogram inställt på att återinföra den transsexuella kroppen i en heteronormativ samhällsordning – en man ska inte kunna bära och föda barn, en kvinna ska inte kunna bidra med sperma. Ts-vårdens huvudsakliga uppdrag tycks därmed, fastslår hon, mer handla om att slå vakt om könsnormer och mindre om hälsofrämjande vård av människor.

Avslutningskapitlet är förutom en summering av samtliga kapitel en sammanställning av avhandling-

ens slutsatser och den slutsats Bremer framhåller som den viktigaste är att den lag som är till för att hjälpa behövande snarare, eller i alla fall i hög utsträckning, skapar lidande.

Avhandlingen är den första kvalitativa forskningen i Sverige om transsexuellas livsvillkor och är ett viktigt bidrag till en ökad kunskap om transsexuellas livssituation i allmänhet och deras situation i vården i synnerhet. Bremer har viktiga slutsatser att komma med om hur psykiatri bygger på en normativ syn på förhållandet mellan könsidentitet och kropp och vad det kan få för konsekvenser för enskilda personer.

Ett övergripande mer kritiskt intryck är att avhandlingen hade kunna bearbetas ett varv till. Framförallt tycker jag att man då skulle granskat vad det ny-materialistiska perspektivet tillför den analys Bremer gör av kroppsligheten i sitt material. Som jag ser det hade Butlers performativitet och Ahmeds fenomenologi räckt. Den s.k. materiella agensen får jag, i detta material, ingen djupare inblick i.

En kritik som dock inte hade åtgärdats med ytterligare en genomläsning är den om sexualitet som strukturerande ordning. Bremers avhandling är en studie som i en queerteoretisk ansats studerar queera kroppar och heteronormativitet, ändå är sexualitet och begär huvudsakligen frånvarande. Jag ska förklara mig närmare: Utifrån Sara Edenheim får vi i avhandlingen lära oss att transvestism och homosexualitet fungerar ”som det felaktiga som hotar att lura läkaren och lagen från att se den äkta och legitimerade transsexualismen” (s. 107). Och vi har av Bremer fått lära oss att problemet med fetischistisk transvestism är sexualitet, alltså man får inte känna sexuell tillfredsställelse av att bära upp kvinnoattribut för att kvalificera sig som ts-kvinna. Transsexualiteten har således två olika begär som centrala gränsmarkörer – homosexualitet och transvestism. Mot bakgrund av Ann Kroons undersökning har Bremer också lärt oss att det finns en stark uppfattning om att ts-kvinnor inte kan (eller bör) känna sexuell lust eftersom de antas hysa en sådan stark avsky inför sina ursprungliga könsorgan. Transsexualism är således både omgärdad och definierat av föreställningar om sexualitet, sex och asexualitet.

Dessutom, antar jag, att transsexuellas sexuella identitet borde vara en intensivt laddad fråga. Å ena sidan är det exempelvis en känslig ingång till autenticitet. Vem uppbär mest *cred* på de olika subkulturella scenerna, en ts-bög eller ett ts-hetero? Å andra sidan sätter det sexuell identitet ur spel: Om en heterosexuell kvinna lever med en heterosexuell man som blir kvinna är det då en les-

bisk relation? På det här sättet är sexualitet något man stöter på vart man än vänder sig med transsexualismen. Att sexualitet och i vidare bemärkelse begär, inte utgör ett tema i berättelserna är därför väldigt intressant och kräver verkligen sin förklaring.

Men också i relation till den teoretiska ansatsen ställer jag mig undrande. Hur är det möjligt att Bremer själv inte fokuserar mer på begär och sexualitet? Hon arbetar i en queerteoretisk tradition. Enligt Nationalencyklopedins definition är *queer theory*, ”en samlingsbenämning på olika teoretiska perspektiv som utvecklats för att analysera sexualitet som relationer, identiteter, strukturer och värderingar vilka är historiskt betingade”. Och hon arbetar utifrån begreppet heteronormativitet som just syftar till att lyfta fram de normerande kopplingarna mellan inte enbart kön och genus, utan sätta fokus på hur också sexualitet är centralt sammanlänkade med dessa kategorier.

Till en början definieras också linjärt kön i analogi med heteronormativitet. ”Med heteronormativitet menar jag den institutionaliserade modell som sorterar in kroppar i endast två, alltigenom olika sorter – män och kvinnor – som antas se olika ut, komplettera och begära varandra/---/” (s. 40). Och hon menar att när man inte är i enlighet med hur de här kopplingarna är gjorda, när man inte är i linje, så skevar man – det blir en queer effekt. Därefter, när hon i resten av avhandlingen, med ett undantag, skriver om queera effekter och queer kroppslighet handlar det aldrig om sex, sexualitet eller begär. Undantaget består i att Bremer apropå hormonbehandlingen konstaterar att ”Den queera kroppen inrättas ledet. /---/. Med queer kropp avses dock inte en icke-heterosexuell kropp” (s. 82–83). Det sker också en förskjutning i definitionen på linjärt kön. På sidan 189 står det exempelvis: ”Med linjärt kön menas, som nämndes tidigare, samhällliga förgivettaganden om att kropp, könsidentifikation och juridisk könstillhörighet alltid pekar åt samma håll.” Begäret har här fallit bort och den queera kroppsligheten och de queera effekterna handlar enbart om tvåkönsnormen.

Vad jag vill uppmärksamma här och som går utöver Bremers avhandling är att när man på det här sättet använder heteronormativitet för att enbart tala om tvåköns-systemet så heterosexualiseras heteronormativitetsbegreppet och heterosexualiteten bekräftas. Det får med andra ord heteronormativa konsekvenser. Detsamma kan sägas om queerbegreppet. Att inte fokusera på begär och sexualitet innebär att queerbegreppet avsexualiseras och därmed förlorar sin normkritiska potential.

Detta till trots är *Kroppslinjer* en mycket inspirerande avhandling som ger kunskap om hur tvåkönsnormen, trots större svängrum genom feministisk- och hbtqkamp och nya lagliga rättigheter, står stadig. Denna kunskap är för mig Bremers viktigaste bidrag: Vi har juridiska kön! Varför då? Med tanke på att samkönad tvåsamhet idag kvalificerar sig juridiskt för såväl äktenskap, inseminering som adoption så är det ju inte för att upprätthålla heterosexualitetens juridiska särställning. Till vad behöver således lagen kön idag? Är det enbart för att kunna förhindra könsbyte?

Ingeborg Svensson, Uppsala

Ebba Högström: *Kalejdoskopiska rum. Diskurs, materialitet och praktik i den decentraliserade psykiatriska vården*. Kungl. Tekniska högskolan, Stockholm 2012. English summary. 267 s., ill. ISBN 978-91-7501-280-3.

Rum är en väsentlig del av psykiatrins sätt att förstå sig själv och sin verksamhet. Inte minst studerat över tid är denna aspekt uppenbar. I samtiden är frågan om hur rummen ska utformas och verka där vården möter sina patienter central. I tider av förändringar har rummen ofta stått i fokus som det främsta tecknet på det otidsenliga respektive det progressiva.

Arkitekten Ebba Högström har skrivit en avhandling om perspektiv på och praktiker i psykiatriska rum med empiriskt fokus på det s.k. Nackaprojektet, ett pilotprojekt för den nya öppna psykiatrin och som inleddes 1974.

Avhandlingens undersökningsperiod omfattar åren 1958–1999. Högström är intresserad av dels hur rum representeras i den psykiatriska vårdens texter, dels hur vårdens praktiker använder rum och hur rum påverkar praktikerna (s. 25). Syftet med studien är att ”beskriva och analysera rummets roll i den decentraliserade vården i Sverige med avseende på hur förhållandet mellan diskurs och praktik iscensätts rumsligt, med vilka diskurser normaliseringen uttrycker sig samt hur dessa speglas, utövar makt och möter motstånd genom rumslig praktik 1958–1999” (s. 25). Lyckligtvis är Högströms formuleringsförmåga genomgående mycket bättre än syftet antyder.

I metod/materialavsnittet skriver hon att studiens ”fokus ligger på vårdproducenternas föreställningar och erfarenheter om rummets roll i decentraliseringen av psykiatrin” (s. 74). Men också, några rader längre